

КОРАЦИ

часопис за књижевност, уметност и културу
година XLIX • свеска 7-9 • 2015

КОРАЦИ

Часопис за књижевност, уметност и културу
Излази тромесечно

Издавач

Народна библиотека „Вук Караџић” Крагујевац

За издавача

Мирко Демић

Главни и одговорни уредник

Александар Б. Лаковић

Редакција

Татјана Јанковић, Владимир Б. Перић, Марија Јовановић

Секретар редакције

Гордана Вучковић

Лектура и коректура

Виолета Јовичинац Петровић

Техничка опрема

Бошко Протић

Аутор фотографије на корицама

Гојко Суботић

Ликовни прилози у овом броју

Тања Милутиновић

Адреса

Др Зорана Ђинђића 10/III
34000 Крагујевац
tel. faks +381(34)30-01-60

e-mail: koracikg@yahoo.com

casopis.koraci

Штампа

„Комазец“ доо, Инђија

Тираж

500 примерака

UDK 82 (05)

YU ISSN 0454-3556

Часопис је уписан у регистар јавних гласила Министарства правде и државне управе Републике Србије под бројем 3335 и финансира се средствима Министарства културе и информисања Републике Србије и

КО

Љубомир Симовић: „РИБА СА ДВА РЕПА“	7
Радивоје Микић: <i>Уводна реч</i>	27
Александра П. Бјелић: <i>Прилог проучавању фолклорних мотива у поезији Љубомира Симовића на примеру песме ЕПИТАФИ СА КАРАНСКОГ ГРОБЉА</i>	31
Вања Јекић: <i>Хтонски елементи у поезији Љубомира Симовића</i>	41
Миломир Гавриловић: <i>Библијске представе у поезији Љубомира Симовића</i>	55
Оља Василева: <i>ПУТОВАЊЕ У ГРЧКУ Љубомира Симовића између велике симетрије и нулте тачке</i>	75
Јасмина Тонић: <i>Иронија и гротеска у збирци ТАЧКА Љубомира Симовића</i>	97
Стефан Аврамовић: <i>Онострано у ХАСАНАГИНИЦИ Љубомира Симовића</i>	113
Наталија П. Јовановић: <i>Има ли ђавола у ЦАРГАНУ?</i>	129
Марија Т. Благојевић: <i>На линијама трагичног неспоразума (заплети као наговештаји и изворишта трагичног у драми ПУТУЈУЋЕ ПОЗОРИШТЕ ШОПАЛОВИЋ)</i>	147
Белешка о Љубомиру Симовићу	169

Миломир Гавриловић

БИБЛИЈСКЕ ПРЕДСТАВЕ У ПОЕЗИЈИ ЉУБОМИРА СИМОВИЋА

У овом раду биће представљени они оквири Симовићеве поезије који претпостављају *Библију* значајним традицијским каналом са којим се поетички самеравају. Намера није да се исцрпи контекст могућих идејних и тематских релација између *Библије* и Симовићеве лирике, већ да се прикаже неколико значајних тематских рукаваца поезије Љубомира Симовића, који не само да подразумевају библијски подтекст, него и представљају песнички коментар претпостављених архетипских библијских ситуација. Кроз анализу одређених тематских оквира Симовићеве поезије, указаћемо на поетске механизме инкорпорирања и преобликовања подразумеваног митског семантичког потенцијала, самим тим и интертекстуалне везе између Симовићеве поезије и *Библије*. Анализирајући Симовићеве песме и песничке целине које антиципирају библијски подтекст, указаћемо на оне механизме који се појављују приликом транспонованја претпостављеног архетипског контекста и митске грађе у поезију која представља не само коментар, већ и ревитализацију и деформацију почетног митског потенцијала, уз почесто активирање пародијских или иронијских механизма.

Библију посматрамо првенствено као митолошки систем -- дакле, као митологију, односно суму канонских текстова који представљају оне митове и религијске представе које опцртавају обзор и митолошку позорницу јудео-хришћанске религијске представе света/универзума и позиције човека/појединца и друштва у њему. Управо у поезији Љубомира Симовића

препознајемо значајну поетичку намеру – тенденцију самеравања позиције друштва и појединца у оквиру сопствених, аутономних поетских светова са моделом који претпоставља несумњив архетипски контекст библијских представа. Тај поетски механизам, који се појављује као репер на основу којег се конституишу координате поетског света и односа унутар њега, у највећој мери се остварује иронијским, гротескним, црнохуморним, субверзивним и, ређе, пародијским преобликовањем како тематско-мотивског регистра Симовићеве поезије, тако подразумеваног и активiranог митског подтекста. Не тврдимо да представљен поетички однос представља доминанту Симовићеве поезије; пре ћемо однос ауторске лирике и библијског подтекста представити као једну могућу, свакако не и незначајну, тематску и идејну вертикалу поезије Љубомира Симовића. Библијске мотиве можемо препознати у поеми *Субота* или у циклусу песама *Кондер*; али и у тематским целинама, као што су тематика рата и окупације, која је карактеристична за прве Симовићеве збирке поезије, или представа Београда и Дунава у трилогији *Планета Дунав*. Библијске представе се слободно дистрибуирају у Симовићевој поезији; могу се појавити у свакој структурној целини из две књиге *Песамa*, у оквиру *Изабраних дела* Љубомира Симовића; такође, библијске представе се могу актуелизовати у песмама које нису део одређене тематске или више структурне целине. Библијски контекст учествује у конституисању, али и дезинтегрисању поетског универзума Љубомира Симовића. Ипак, постоји једна дистрибуцијска очигледност: библијске теме су присутније у познијој Симовићевој лирици. Иако се одређене библијске представе могу препознати још у првим Симовићевим песничким збиркама, центрум библијских представа у поезији Љубомира Симовића се може лоцирати у трилогији *Планета Дунав*.

Како у библијском тексту, за потребе овог рада, претпостављамо митолошки систем, тако и у овом раду представљамо деривације одређених митова и митских контекста и представа. Под митом претпостављамо одређени наратив којим је представљена прича о одређеном богу или хероју, односно наратив који се окупља око једног специфичног тематског језгра. Мит о потопу, који ћемо и прво анализирати, очигледан је пример: и контекст и наратив, и мотивација и ликови су претпостављени познавањем библијског модела. Самим тим, тумачење библијског подтекста у Симовићевој поезији, у овом раду је представљено анализом одређених библијских митова – наративних модела, који се, као архетипски обрасци, препознају у Симовићевој поезији. Песништво Љубомира

Симовића претпоставља мит као један од најзначајнијих традицијских канала са којим комуницира. „Песник је креатор који послушкује вибрације мита, историје и свог времена, тајни говор ствари, и свој унутарњи глас.“ (Пијановић 2011: 47). Управо је разумевање односа мита,¹ (у оквирима овога рада, преваходно мита као сегмента јудео-хришћанског митолошког и религијског система), односно контекста који одређени мит подразумева, и књижевности (у овој раду – Симовићеве поезије, у коју је инкорпориран митски подтекст), суштински значајно и за разумевање семантичких потенцијала које у Симовићеву поезију уноси библијски контекст. „Симовић ефектно користи разне митске моделе – у његовим песмама се остварују универзалне митске ситуације, неретко доведене у везу са савременим или одређеним историјским тренутком, (...)“ (Гавриловић 2014: 20) – мит је, свакако и библијски мит, не само одређен почетним (псеудо)историјским и литерарним контекстом, већ и могућношћу реактуелизације семантичког потенцијала мита: „Митске ситуације су у својим изворним облицима и функцијама биле нераздвојиво повезане са свакодневним животом.“ (Симовић 2008а: 16). Семантички потенцијал мита је не само подложен реактуелизацији: „Мит је свакодневно био ту, што значи да је нека виша суштина била свакодневно ту, да је човек свакодневно живео у присности са апсолутним или примордијалним, да није био сам и изолован у свом историјском времену.“ (Симовић 2008а: 16) – већ и измени, односно деформацији почетног семантичког потенцијала. Значење које мит сабира, али и потенцијално претпоставља, доступно је песнику: „(...) до нас допире велики број митских порука, једноставно зато што модерни човек није престао да буде жедан прве воде. А шта та давна искуства говоре песнику данас, зависи од песника.“ (Симовић 2008а: 34). Симовић не говори о миту као о сегменту митологије, нити пише о миту који је канонизован или институционализован, као што је митолошки систем у *Библији*. „Мој однос према миту никада није био теоријски, него практичан. Никада нисам покушавао да дефинишем шта је мит, и на који начин је присутан,

¹ Радивоје Микић пише о односу мита и поезије, односно о актуелизацији митолошког подтекста у Симовићеву поезији: „У песничком делу Љубомира Симовића врло често се срећемо са митолошким елементима, (...). Оно што повезује све ове аспекте поезије Љубомира Симовића свакако је настојање да се у песму укључи један сложени подтекст, да јој се на тај начин омогући да своју семантику гради у две сфере. Једна од тих сфера је везана за саму митску причу, а друга се обликује у сфери интерпретације те приче, интерпретације коју доноси догађај или лик у некој песми Љубомира Симовића.“ (2011: 97-98).

и каква је и колика његова улога, у мојим песмама. Али знам да мој однос према миту произилази из моје жеље да осећам и видим почетак и крај, лице и наличје, дно и врх, целовитост и пуноћу света... из моје жеље да с том пуноћом будем у непосредном односу, и из моје потребе да свој доживљај те целовитости изразим.“ (Симовић 2008а: 55). Међутим, управо покушај да се осети „пуноћа света“, односно „жеђ за првом водом“ подразумева семантички потенцијал оних порука које појединац покушава да дешифрира и које у Симовићевим записима и интервјуима² можемо пронаћи у виду описа ситуација које сам аутор ословљава митским³ – та жеђ резултира неминовном контекстуализацијом у оквиру одређене институције и цивилизације, кад је реч о *Библији*, или у границама поетског света који представља не само коментар већ постојећих контекстуализација, већ и покушај суштинског одређења семантичког потенцијала оних импулса који се могу одредити као митски и који су, кроз векове, допрли до савременог песника и савремене поезије. Самим тим, Симовићеве песме које комуницирају са митом, свакако и оне у којима се могу препознати библијске теме, представљају другу страну истог новчића – обресе једне оригиналне космогоније, односно новостворене митологије.⁴ Будући да мит обезбеђује образац који се може модификовати, самим тим, путем којег се може наслутити квалитативно другачија слика света, песнички коментар претпостављеног архетипског контекста заправо представља тек споредну тенденцију у оквиру конституиса-

² Петар Пијановић сабира најзначајније ставове Љубомира Симовића о миту разасуте кроз *Ковачицу на Чаковини*. (2011: 51-52).

³ „С друге стране, изворно митско мишљење постоји још увек. Не само у литератури. Неке митске слике и ситуације налазимо и као свакодневне животне чињенице. Једном, на пример, на Јеловој гори, видео сам на једном гумну старца како, пред невреме, стоји високо на гомили крстина, и слаже их и покрива. Нешто сам га у вези са тим послом питао, а он ми је одговорио: „Треба ово отимати од облака!“ У тој слици, и у тој реченици, за мене је, из свакодневља, заискрило зрнце чистог и живог мита, који прича о борби са змајевима и небеским силама... Или један другачији пример... прошлог лета, по великој врућини, ишао сам врхом планине, далеко од сваке воде. Прво сам крај пута угледао мртвог рака. Мало касније, срео сам мртвог даждевњака. Да се није појавио тај даждевњак, ја бих рака брзо заборавио. Овако, они су представљали једну концентрацију која је будила посебну пажњу. Тако концентрисани на једном необичном месту, они за мене више нису били даждевњак и рак, већ слова, знаци неке митске приче...“ (Симовић 2008а: 33-34).

⁴ „Поезију, према мом осећању, занима онај живи мит преко кога човек може да успоставља везе са светом у свим правцима и значењима; и занима је оно свакодневно које садржи и које може да понесе митске, то јест, универзалистичке, поруке. (Симовић 2008а: 17).

ња новостворене, типолошки блиске, митске ситуације. Природа коментара зависи од афирмативног или критичког става; у Симовићевом песништву, почетни митски модели, према томе и библијски, подложни су деструисању или пародирању – према томе, новоконституисане митске представе су одређене иронијским и дегронизацијским квалитетом. Треба напоменути да Симовић ни на једном месту не доводи експлицитно у питање моралистичку дијалектику, систем духовних вредности или митолошки и религиозни контекст библијског текста, већ користи семантички потенцијал различитих библијских наратива и митова, који је актуелизован у песничкој ситуацији која припада *новоствореној* песничкој митологији, у којој је могући саоднос библијског подтекста и новоствореног песничког мита и, пре свега, семантички потенцијал новоствореног митског контекста подвргнут (најчешће негативном) вредносном коментару. Није доведен у питање цивилизацијски опсег или системи вредности, као што су религиозни и морални, који су представљени библијским текстом – доведени су у питање они модели који су реактуелизовани у неком другом трепутку, модерном, савременом, у којем је избрисана универзална разина, и у којем је почетни модел приказан као пропадљив. Тиме се, реверзибилно, намеће закључак да је Симовић критичар библијских представа; међутим, Симовић критикује инхерентну људску неспособност досезања архетипских модела и позиција, при чему треба увидети да се цивилизација која се конституише на основу ригидног модела урушава – будући да на ширем плану, који може подразумевати и библијску цивилизацијску дијалектику, Симовић приказује пад модерног човека и хуманистичког концепта човека. Мит о потопу, мит о месији, апокалиптичне слике, присуство фигуре левијатана као могућег почетног нацрта за Симовићева чудовишта, концепција раја и фигура Бога – сваки поменути тематски опсег Симовићеве поезије, одређен је урушавањем почетног митског, *идеалног* библијског концепта (*идеалног* у смислу почетне концептуализације подразумеваног библијског контекста), чије остварење није могуће или због недораслости и неспособности оних који га спроводе или због мане у самом концепту. Међутим, Симовић не доводи у питање постојање тог концепта, већ само његову реализацију или дистрибуцију, и то у границама песничког преиспитивања способности модерног човека да одговори на изазове претпостављене архетипским библијским текстом и контекстом. На неке од тих изазова модерни човек одговара афирмативно; као у песмама које тематизују изградњу Вавилонске куле, морал старозаветних жена или приказују ва-

ријације благовести. Мит, као потенцијални, често и активирани подтекст Симовићеве поезије, претпоставља фигуру човека који је (не)способан да одговори на захтеве које подразумева митски образац, односно да се успостави као носилац митске парадигме, која је почесто (анти)утопијска, самим тим подразумева човеков неуспех; или да испуни оквири почетног митског контекста, што се, на тематском и идејном плану Симовићеве поезије, ретко и остварује. Песништво Љубомира Симовића, које се остварује кроз сложен систем интертекстуалних корелација са библијским текстом, можемо подредити оквирима митске матрице која подразумева одређени принцип суспензије; тематски корелат би се могао исцрпети тематизовањем прародитељског греха, наслеђене немогућности (само)остварења, па и, ако се удаљимо од библијске терминологије, одр. наслеђене и човеку инхерентне трагичке кривице. Активирано је одређено ограничење у оквиру егзистенције; немогућност да се досегну задати библијски модели и позиције и да се испуни понуђена мера постојања, инхерентна је одлика човека Симовићеве поезије која претпоставља библијски подтекст. Жедан прве воде, човек се управља према митским импулсима, испуњујући или не меру сопствене егзистенције самерене према митском искуству. Будући да се у овом тексту тумаче библијске представе, које представљају ригидни канон и идеалистичку концепцију универзума и човека у њему, јасно је да се почетни митски модели одређују неуспехом човека да одговори на претпостављене матрице или обрасце. Ипак, мит је инхерентан Симовићевој поезији; мит је присутан и пожељан, не као мера, модел или дијалектика, већ као пропустљиви и акумулативни центрум семантичког потенцијала, који у свом нерафинираном почетном стању, пре процеса литераризације, канонизације или институционализације, сабира управо потенцијал који ће навести савременог писца на реакцију у виду поетске транспозиције и ревалуације митског материјала. Самим тим, Симовићеве песме у којима се може препознати библијски модел не представљају само коментар библијских система вредности или митских модела, већ и аутохтони митски модел већ поменуте новостворене, померене митологије, инхерентне поетском универзуму Симовићеве лирике.

*

Познати библијски сиже мита о потопу, представљен у глављима 6-9 старозаветне *Прве књиге Мојсијеве*, познатије као *Књига постања*, заправо представља јудео-хришћанску редакцију сумерског мита о потопу и јунаку Ут Напиштиму

(в. Косидовски 1977: 22), који је механизмом „културне дифузије“ (в. Фрај 1985: 62), транспонован у оквиру широког митолошког контекста индоевропског простора.⁵ Тиме су оправдане не само подударности између сумерског мита о потопу и библијске редакције, већ и читавог низа сличних митова европских народа, попут хеленског мита о Деукалиону, који је „(...) истог (...) порекла као и библијска легенда о Ноју.“ (Гревс 1987: 125). Тематику потопа, превасходно јудео-хришћанску варијацију представе мита о потопу, Симовић „(...) варира више пута дајући јој увијек нова значења.“ (Делић 2008: 635). На другоме месту тумачили смо Симовићеве песме у којима је тематизован потоп (в. Гавриловић 2014: 39-42; уп. са Делић 2008: 634-639), у овоме раду приказаћемо однос Симовићевих песама према подразумеваном библијском обрасцу.

Песма *Поплава*, из целине *Уочи трећих петлова*,⁶ тематизује, поред моралне проблематике прародитељског греха, како Тихомир Брајовић примећује „библијске теме великог поводња, судњег дана и месијиног рођења, (...)“ (2011: 202), које Симовић „(...) истим поступком (...) первертује и пажљивом стилизацијом депатетизује.“ (Исто: 202). Централна слика песме, рађање потенцијалног месије, дечака са риблим очима, према Делићу, сабира двосмислени семантички потенцијал – и увођење фигуре спаситеља и гротескне његове представе (2008: 636). У *Поплави* су апокалиптичне слике и приказ рођења потенцијалног месије лишене „(...) њихове традицијске значајности и метафизичке несумњивости, (...)“ – песничке слике су преведене у „(...) двосмислено подручје призивања и привиђања које само себе подрива и потказује, (...)“ (Брајовић 2011: 202). У тумаченој песми је очигледан поступак травестирања почетног библијског модела, као и несумњив гротескни квалитет, остварен у представи (могућег) месије, чије су особине и квалитети суштински непојмљиви

⁵ „Можда постоји некакво колективно несвесно у чијем је средишту архетип потопа, а колико ја знам – нема разлога да не постоји.“ (Фрај 1985: 63).

⁶ „Две књиге песама, објављене 2008. године – у оквиру Одабраних дела Љубомира Симовића у 12 књига, које можемо сматрати и ауторским избором, могу бити сигурна основа да се утврде координате поезике Љубомира Симовића.“ (Матицки 2011: 237). Управо у изабраним делима у 12 књига које је Београдска књига штампала 2008. прве две чине избор поезије који је сачинио Љубомир Симовић, сабравши песме у тематски концепиране целине, уместо да их изложи према припадности одређеним збиркама и хронолошки, мада се, према саставу и називу самих тематских целина, може приметити поштовање одређених граница које поставља припадност песама одређеним збиркама и хронологија, Нпр. збирке *Љуска од јајета* и *Тачка* су у целости интегрисани у другу књигу *Изабраних песама* и представљају два излазне целине изабране Симовићеве поезије.

и непрепознатљиви.⁷ У *Питалици о празнику*, такође је присутна тематика потопа, али не и фигура месије. Јован Делић примећује да је у поменутој песми тематизовано неразумевање духовних вредности (неименованог) празника-од стране партиципаната, као и хиперболисани и гротескни приказ телесних уживања и карневалске атмосфере, (в. 2008: 636); субјекти су окружени преобиљем хране и пића: „потопом свињске крви“ и „(..) свињске и овнујске масти.“ Приказани модел света је пропадљив, склон дезинтеграцији. Празновање претпоставља „(..) потоп обесвећеног празника и времена, лудила међу вриједностима, потоп новог доба лажног изобиља и профане светости: (...)“ (Делић 2008: 636). Остварење мотивско-тематског контекста који претпоставља могућу и жељену Нојеву барку, новог месију или спасење на Арарату је суспендовано хипертрофијом безумног телесног уживања, „(..) без икакве сигурности (...), у спас и избављење.“ (Делић 2008: 636). На претходне две песме тематски се надовезује песма *Велики риболов*, у којој је приказана пасловом претпостављена сцена из риболова: „у реци је данас више меса по воде!“ Приказани и хиперболисани потоп преобиља прати трансформацију и пренос анималних одлика на људе: рибља крљушт почиње да се лепи по кожи риболоваца, који постају непрепознатљиви у маси ловине и мноштву других, сада непрепознатљивих учесника – конституисан је инвертни систем односа; обезбеђен је и гротескни квалитет већ поменути односом непрепознавања: „Спушта се вече, / са уловом се враћамо кућама, // не зна се ко ће кога вечерати на жару!“ Претпостављени мотив обиља и човековог хармоничног односа са природом, који може представљати деривацију тематско-мотивског регистра еденског простора или представе агеа аетас, пре свега је унижен атмосфером којој не недостаје карневалских мотива (бука, махнитост, телесна мотивација), затим и гротескном трансформацијом учесника и дехуманизујућим изједначавањем ловаца и ловине. У песми *На обали Студенице*, вода је приказана као дихотомно поларизован елемент, у којем су сабрани и животворни и деструктивни семантички потенцијал, а потоп управо представља потону вредност поларизујуће скале која претпоставља деструирање. Тихомир Брајовић указује да, будући да је заправо истакнут деструктивни потенцијал воде, и да се „(..) ни овде не појављује традицијски концепт обнове и препорода као кључни, смислотворно означавајући моменат древних мито-

⁷ „(..), Гротескно је отуђени свет. Јер уз то иде да нам се оно што је било познато и присно одједном открива као нешто страно и загонетно.“ (Кајзер 2004: 258; в. више: 251-264).

ва о катастрофалном потопу и његовим симболичним пратиоцима.“ (2011: 204). Самим тим, без обзира на животворни квалитет који вода као елемент претпоставља, у овој песми је деструкција, активирана подразумеваном тематиком потопа и апокалиптике, не само инхерентна особина воде, него и одредница која конструише границе поетског света, одређеног и фаталистичком представом о неминовном потопу као облику апокалипсе: „Ко учи ту воду да постане потоп?“

О целини од пет песама, насловљеној *Молитва из потона*, из збирке *Љуска од јајета*, писали смо на другом месту (в. 2014: 39-42), као што су то чинили и други (Делић 2008: 634-639; Брајовић 2011: 201-203). Указаћемо на неколика значајна места за разумевање односа тумачене целине према библијском подтексту, односно указаћемо на значајне мотиве „катастрофично-салваторске топике.“ (Брајовић 2011: 201). Представа потопа је приказана кроз апокалиптичне слике: у свеопштој катаклизми, суочен са могућим уништењем, човек је изједначен са ситним и (привидно) ништавним облицима живота (црв, скакавац), да би се управо „штеточине, гмизавци и глодари“ показали одсудним за човеково потенцијално спасење. Према представи библијске водене звери, левијатана, моделован је сам Дунав, али и облаци над Београдом – као представа хипертрофиране форме беса елемената. У последњој песми целине, названој *Молитва из потона*, тематизовано је могуће и жељено спасење, омогућено семантичким потенцијалом љуске од јајета, која замењује непостојећу Нојеву барку:⁸ љуска од јајета, у *Планети Дунав* посебно, представља граничну вредност и могућност да се очува контекст који у себи сабира, али и квалитативно измени, као у песми *Три студије јајета*. Контекст сабран у *Молитви из потона* представља целокупни (псеудо)историјски оквир сабран у кулминативном, одсудном тренутку остварења митске матрице мита о потопу, односно у тренутку када су омогућена два потенцијална модела: очување расе или деструкција. Са друге стране, управо целокупни иронијски контекст обраде мита о потопу и, генерално, свих апокалиптичких слика у Симовићевој поезији (в. у Брајовић 2011: 200-204) указује на неостварење митске библијске матрице. Самим тим, молитва антиципира и узалудно обраћање Богу и уништење оних који моле за спасење.

⁸ Мотив Нојеве барке је присутан и у песми *Питалица међу кавезима*, у којој је зоолошки врт моделован попут пародијске представе Нојеве барке, али и самог раја, при чему су теме спасења и рајског врта контаминирани моделом затвора и мотивом одузимања слободе. Са поменутом песмом је вишеструко повезана и песма *Дете у зоолошком врту*, у којој се варира тематика заточеништва.

Глас колективног лирског субјекта припада онима који су „Остављени од свих лађа и бродова“, и који, према библијској митској матрици, представљају глас оних који су осуђени на нестанак. Четврта песма целине *Молитва из потопа*, насловљена *Укрцавање у Нојев ковчег код Београда*, чији садржај одговара насловљеној теми, „(...) кључна је за разумевање циклуса.“ (Делић 2008: 638). Два гласа су контрирана, први припада маси, која покушава да са лађе избаци све „непотребне“ животињске врсте; други припада псеудо-Ноју, који опонира мноштву, указујући да је грех искључиво људски, а да се митска матрица избављења не може испунити ако се не испуни у архетипској потпуности: „Нигде неће стићи наша лађа, / ако заплони и остави миша!⁹“ У идејну основицу тумачене песме постављена је проблематика прародитељског греха и доведено је у питање испуњење митске матрице која је одређена дијалектиком мита о потопу, који заправо представља експериментални заокрет у митолошком заснивачком процесу названом *Постање*. Бог одлучује да свет из стања реда, који се не осликава у цивилизацијском обзору првих људи, постави у стање хаоса – библијски потоп типолошки представља повратак хаосу. Цивилизацијске тековине су двојаке, за већину потопа представља излив божјег гнева и казну, за неколицину потопа представља нови почетак, који можемо означити и као нови уговор човека и Бога, и који резултује повратком реда и новим почетком цивилизације. Управо је двојаки семантички потенцијал мита о потопу, поларизован на могућу цивилизацијску обнову или уништење, активиран у централном призору тумачене песме: свет је постављен у стање хаоса, и управо је одлука потенцијалних спасених да поштују или одбаце претпостављену митску матрицу од одсудног цивилизацијског и егзистенцијалног значаја. Наравно, не сматрамо да се читавањем митске матрице *Старог завета* у Симовићеву песму може открити сав семантички потенцијал те песме, али указујемо на мотивацију псеудо-Ноја, која се управља према претпостављеном библијском моделу: „А је ли због грехова гмизаваца и глодара / на земљу послата оволика киша? / (...) / Нигде неће стићи наша лађа / ако заплони и остави миша!“

*

„Слика рибе је, иначе, честа у Симовићевој поезији и добија статус симбола.“ (Делић 2008: 636). Заиста је тако, читав

⁹ О фигури миша „(...) као принципу оне најдоње и најмање, али неизбјежне мјере, мјере без које није потпуна слика цјелине, и свијет и времена (...)“ в. Поповић 2011: 91-92.

је низ Симвићевих песама у којима се појављује мотив рибе; о песмама *Последњи суд* и *Два сусрета са шараном* смо већ писали на другом месту, (2014: 29-34), анализирајући Симвићеву тенденцију да митологеме инкорпорира у приказ савременог тренутка, односно песничку стратегију укрштања митског и стварносног. У овој раду, указаћемо на оне песме у којима поменути мотив рибе може садржати одређене библијске конотације, које су оправдане симболичким повезивањем фигуре Исуса Христа и симбола рибе: „(...) почетна слова израза 'Исус христ, син божји, спаситељ' дају у грчком језику реч *ichthus*, риба.“ (Фрај 1985: 237). На другом месту, (2014: 36-37), тумачили смо изневеровање библијског контекста механизмом демитизације и субверзивним односом према библијском тексту, на примеру песама *Пророк Јона у риблијем ресторану*, *Наследнику чамаца* и *алата Андрије и Симона Петра*, *рибара галилејских* и *Чудо са рибама*, које представљају субверзивне коментаре познатих библијских наратива који су повезани са мотивом рибе.

Од значаја је и варијација мотива рибе у облику левијатана, библијске звери, која представља хипертрофирану и хиперболисану форму рибе. „Левијатан, прождрљива немањ која све гућа, (...)“ (Фрај 1985: 235), представљен је у библијским текстовима, преваходно у *Псалмима Давидовим*, где је левијатан, у Даничићевој редакцији, назван крокодиллом, *Књизи о Јову* и новозаветној *Књизи пророка Исаије*. Морска немањ, моделована према библијском обрасцу, појављује се у закључној песми *Планете Дунав*, која је насловљена *Дочек рибарских чамаца који уз обалу Дунава пристају са великом рибом*. Градацијска хипербола („Је ли ово планина или риба“ или „У сепци оволике рибе / може ли нас икад сунце огријати?“ итд.), најављује кулминативни обрт, који усмерава семантички потенцијал песме ка критици и власти и њених субмисивних поданика: „Ова ала коју ми хранимо, / ако за ручак поједе ову рибу, / биће сита скоро до вечерс!“ Међутим, чини нам се значајнијим да истакнемо незаситост и прождрљивост као ону карактеристику која је повезана са представом Симвићевог левијатана која одговара библијској представи. Управо, могућност да се одређени предмет, биће или контекст прогутају, представља не само особину библијског левијатана, него многих чудовишта у Симвићевом песничком универзуму. Већ смо поменули да су Дунав из песме *Поглед са београдске тврђаве према северу* и облак из песме *Кратак опис олује над Београдом*, моделовани према наведеним особинама, преко којих је самерена представа побеснелих елемената са фигуром левијатана. Ипак, читав је низ чудовишта,

али и људских фигура које су у Симовићевој лирици приказане као прождрљиве, самим тим у семантичком видокругу сабраном у амблематској фигури библијске немани. Такве и сличне симболичне представе можемо препознати у следећим песмама, и не само у њима: *Балачко војвода* („али једе / непоколебљиво једе“), *На обали Студенице* („Ко ову воду (...) / претвара у водену аждају“), *Викалица Живане* (...) („бежи, ало, главом без обзира, / да те оно на шта си зинула / не би прогутало!“), *Молитва за буђење из ружног сна*, *Летње јутро са чашом и тањиром* („Насули су ме у тањир и чашу, / а не знам ко ће да ме једе и пије!“), *Облачно јесење вече са чудовиштем* („И зашто отвара оволика уста? / Да ме пита или да ме једе?“), *Сцила и Харибда*, *Мутној и крвавој*, *Крунисање бундеве* („Ако ти је ова кашика мала / (...) / Најбоље би било да једеш лопатом!“). У свим наведеним песмама, прождрљивост, која најчешће представља узрок страха и егзистенцијалне нелагодности лирског субјекта, и која, иако може проистацати из библијске представе левијатана, ипак пре, као подтекстуални концепт и узор, претпоставља особину але из народне књижевности, представља значајну типолошку одлику представе чудовишта из Симовићевог поетског универзума, представе моделоване у оквиру различитих тематских и декорских варијација.

*

Симовићева песма, *Покушај Благовести*, призива контекст познатог новозаветног сужеа: архангел Гаврило преноси Богородици вест о безгрешном зачећу. Међутим, насловом наговештени садржај није експлицитно и присутан; у песми је приказан пејзаж, смирај дана, који је рефлексивом лирског субјекта онеобичен и из оквира декора изведен у простор метафизичког: „(...) // кроз коју је небеску кључаоницу / онај закаснио сунчев зрак / на оних неколико усамљених кућа, / на оном далеком планинском превоју, пао? // Зашто је, у овом угашеном свету, / пре него што се угаси и сам, / баш оних неколико напуштених кућа, / да их за трен обасја, изабрао?“ Поетски механизам онеобичавања је транспарентан: рефлексива шири координате пејзажа читавањем додатног квалитета, који искључује пробабилност и случајну дистрибуцију догађаја у самој песми, (будући да се лирски субјект пита зашто је последњи зрак сунца баш одређено место, и ниједно друго, обасјао), и уноси степен фаталистичког одређења следа догађаја (место је предодређено да се обасја), у контекст који се може одредити као апокалиптички („угашени свет“). И библијски подтекст и изневеравање истог су одређени насловље-

ном синтагмом – Александар Јовановић пише о „неодређеној слутњи“ која управља визуром лирског субјекта: „(...) види ли нови почетак или је реч о његовој жудњи (или очајању) која уздиже обични тренутак. (2011: 21-22). Идејна основица песме подразумева сазнање које се потенцијално приближава метафизичком искуству, али, у исто време се и изневерава. *Покушај Благовести* није и испуњење; од подразумеване митске матрице, у самој песми, остварује се само могућност поруке, која је изгубљена између манифестације, обасјаног призора, и немогућности перцепције. Метафизички квалитет је присутан на границама спознаје. Епифанијско искуство је најављено, препознато као могућност, али не и конкретизовано, остаје у сфери пробабилитета семантичког потенцијала централне песничке слике песме. Ознаке метафизичког квалитета сакривене у привидно свакодневним ситуацијама и односима су разасуте кроз Симовићеву поезију, као у песми *Вест*,¹⁰ која може представљати парафразу подразумеване, али и неконкретизоване библијске парадигме, : „Прекко љубичастог¹¹ поља, / у касну јесен, / брзо и шумно, / прелете јато врабаца / из букве у храст.“ Митске поруке, а указали смо да Симовић сматра да постоји „нека виша суштина“ која је „била свакодневно ту,“ појављују се у Симовићевој поезији, каткад вешто сакривене као у песми *Вест*. На другим местима, Симовић митске поруке директно повезује са фигуром Бога, као у песмама *Мрак на прагу* или *Сто са воћем и поврћем*, у којима је божје присуство претпостављено управо митским порукама, варијацијама епифанијских (благо)вести, које допиру до лирског субјекта.

*

У раду *Митски модели у поезији Љубомира Симовића* (Гавриловић 2014: 18-43 – сазнања до којих смо дошли у поменутом раду вишеструко кореспондирају са темом којом се тренутно бавимо) писали смо о одређеним митским поступцима и тумачили одређене библијске теме: о моралу старозаветних жена и принципу женског начела у Симовићевој поезији, на примеру песама *Жене Старог завета* и *Копилуша*, о фигури Богородице, на примеру песме *Чудо код Дрводеље* и

¹⁰ Упореди са „(...) једва приметни догађај, уколико се о догађају уопште може говорити (...) добија, бар за тренутак, библијску важност – вест нужно призива благу вест.“ (Јовановић 2011: 22-22).

¹¹ Љубичаста, боја која је у српску поезију дошла преко немачких метафизичара, појављује се први пут у српској лирици у Дучићевој песми *Акорди*, у којој не представља декор или сегмент пејзажа, већ сигнал потенцијалног и успешног метафизичког искуства.

о познатом сижеу о Вавилонској кули, на примеру истоимене песме. Додаћемо само, везано за Симовићеву песму *Вавилонска кула*, да је у њој активиран „интермедијални поступак преношења 'структура' из једног у други медиј“ (Брајовић 2011: 189-190), односно да песник преводи, условно речено, језик појавности једног уметничког медија, скулптуре (испод наслова стоји „Са изложбе едукативне скулптуре Марка Црнобаће у Галерији Коларчеве задужбине“), у језик књижевности. О овом (екстра)песничком механизму Симовићеве поезије, односно о „интермедијалној опсесији мотивско-тематског карактера на релацији књижевност – сликарство“, писао је Тихомир Брајовић. (2011: 189-191). Такође, поменута песма претпоставља два потенцијална семантичка језгра: прво које се односи на гордост и охолост људске расе, оличену у изградњи Вавилонске куле, и божанску казну због прекршаја задатих граница; и друго, које претпоставља Вавилонску кулу као могућу везу два простора, земаљског и небеског, која подразумева не само складан однос између Бога и човека, већ и потенцијалну симболичку вредност фигуре *axis mundi*,¹² стуба који би омогућио повезивање два раздвојена домена, неба, који припада Богу и земље, која је дата човеку, у једну целину.

У овоме раду нећемо писати о библијским сликама и представама које смо приметили и у јединој Симовићевој поеми, *Суботи*, као и у циклусу песама *Кондер*, у целини *Игла и конац*, будући да је о њима на другим местима адекватно писано. О библијској и хришћанској тематици *Суботе*, писао је Никола Маринковић, (2014: 97-106). Митски контекст циклуса *Кондер* представио је Радивоје Микић, (2011: 97-121), о елементима мита о потоњу у *Кондеру*, писао је Јован Делић (2008: 637), док су апокалиптичке представе у већ поменутом циклусу представљене у раду Тихомира Брајовића. (2011: 210-216).

*

У неколиким Симовићевим песмама из трилогије *Планета Дунав*¹³ тематизован је поремећен и субверзивни однос

¹² О манифестацији представе *axis mundi* у оквиру циклуса *Кондер*, в. Микић 2011: 103-104.

¹³ Фигура бога је најпотпуније, у оквиру Симовићеве поезије, представљена у трилогији *Планета Дунав*. Симовићева поезија која претходи *Планети Дунав* свакако садржи и оне песме, попут песама *Поглед на свет* или *Спремајући се да упалим петролејку*, у којима су тематизовани божје присуство и улога. Иако је у поменутих песмама представљен однос човека и бога, једино је у оквирима трилогије конструисан функционалан саоднос оних песама које тематизују однос човека и бога, фигуру бога и представу раја, у оквиру тематских целина и циклуса, па и појединачних песама, које одликује идејна комуникативност и дистрибуираност, која је контекстуализована на нивоу идејног и поетичког усаглашавања песама.

човека према богу, који је последица како духовне кризе, тако и несигурне егзистенцијалне човекове позиције у оквирима трилогије. У троделној целини *Deus ex machina*, унижена је представа бога, која је, иако представљена апсолутом („Бог је у свему, Бог је све“), и као позиција која одређује моралне параметре и узусе, суштински одређена детронизујућим начелом и иронијском дистанцом. Потреба за духовним и за фигуром бога се испоставља управо као бесмисао потребе: бог се своди на употребну функцију, бог је средство које се укључује и искључује и ради „(...) на дрва, / или на струју.“ Бог је приказан и као средство негације духовног обзора човека, односно, представљен је као травестирани употребни конструкт и као војник који је послат „(...) преко границе, / с пушком и бајонетом, / да безбожништво / шири целим светом!“ Кроз детронизовану и травестирану фигуру бога,¹⁴ приказана је заправо духовна криза човека одређена укидањем могућности комуникације између човека и бога. Угрожени канали комуникације са дивинским присуством тематизовани су и у песми *Грмљавина*, у којој је управо приказана неспособност, чак и незаинтересованост модерног човека да успостави комуникацију са богом, који се, непримећен и поред свеопште какофоније знакова, односно грмљавине која је у митска Одисејева времена обзнанила божје присуство, повлачи из оквира људске егзистенције. У песми *Поглед према Београду са десне обале Дунава*, фигура бога је разобличена и детронизована у највећој мери: бог је представљен мноштвом људских егзистенција; свака итерација људског лика, па и фигуре кочијаша, конобара, касапина, просјака, дакле, фигура које припадају нижем вредносном и културном регистру, представља детронизовану фигуру бога, представљену у својој свакидашњости, која суспендује духовне категорије: „онда у овом безбожноме свету, / осим богова никог другог и нема!“ Фигура бога није сасвим уклоњена из оквира *Планете Дунав* и Симовићеве поезије, повлачи се на ободу трилогије; читав је низ песама које указују на потенцијално дивинско присуство на ободима песничког света, попут песама: *Мрак на прагу*,

¹⁴ Детронизовану представу бога прати и детронизирана представа раја – в. целину *Пред рајским вратима*, у којој је рај приказан попут шалтера, затвора, логора, па чак и попут пакла за одређене становнике („Па како да верујеш у рај, / ако рај, да би зецу био рај, купусу мора да буде пакао?“). Симовић разара утопијску представу раја представљањем индивидуалних људских претпоставки о концепцији раја, које нису лишене пародијског и субверзивног квалитета, будући да су одређене ограниченом перцепцијом индивидуалног људског искуства и имагинације, па чак и одбијањем одређених субјеката да уђу у рајски простор, којем недостају она телесна уживања која су одређивала урушени духовни обзор негдашње егзистенције.

Покушај благовести, Вест, Горње куће и Обала Дунава крај Винче, или доводе у директну везу фигуру бога са свакодневним предметима и искуствима, као што је песма *Сто са воћем и поврћем*.

*

Тихомир Брајовић примећује „(...) фасцинацију његовог (Симовићевог – М.Г.) песништва традицијским поимањем апокалипсе и њеног визионарно ултимативног и метафизички императивног имагинаријума.“ *Откривење светог Јована Блогослова*, најављује апокалиптички след догађаја у оквиру којег је „(...) народ божји уздигнут до постања а незнабожачка царства бачена у таму.“ (Фрај 1985: 174). Одсудни апокалиптички контекст подразумева да се „Кобни догађаји збивају и у друштвеном и у природном поретку: напасти, ратови, глад, падање великих звезда са неба, као и за оне који истрају у вери – преображај светова – у ново небо и темљу.“ (Исто: 174). Брајовић, пишући о различитим апокалиптичким визијама,¹⁵ указује на разлике између религијске, технолошке и иронијске апокалипсе. Прва два приказа апокалипсе се исцрпљују у „(...) есхатолошким представама теолошко-метафизичке или пак лаичко-материјалистичке и сцијентистичко-сколошке природе, (...)“ (Брајовић 2011: 198), и „(...) углавном следе и понављају иконографско и симболичко устројство традиционалне апокалиптичке имагинације, (...)“ (Исто: 198). Са друге стране, иронијска апокалипса, коју Брајовић налази инхерентном Симовићевој апокалиптичкој визури, „(...) почива на 'дифузној' и у исти мах радикално сумњичавом или субверзивном схватању, по којем, 'постоји крај времена, али за њим неће следити нови почетак (rebirth.)' (...)“ (према Брајовић 2011: 198). Такође, „(...) апокалиптична вокација у његовом (Симовићевом – М.Г.) песништву добија, такорећи без изузетака, „(...), иронијски израз и иронијско обличје, најчешће уочљиво баш у спознаји да 'живимо са оне стране моралности или смисла', зато што је 'историја саму себе исцрпила' па се време заиста креће по некој деградирајућој путањи инерције, па ако буде и краја света, за њим вероватно неће

¹⁵ Могућа су и другачија виђења апокалипсе: видети есеј Славоја Жижека, у којем пише о хришћанско-фундаменталистичкој, Њу еџи (New age) и техно-дигитал-постхуманистичкој апокалипси (2013: 7), и рад Џејмза Бергера, у којем пише о „четири главне области послератне апокалиптичке репрезентације:“ нуклеарном рату, холокаусту, апокалипсама ослобађања (феминистичка, хомосексуална, афроамеричка, постколонијална апокалипса), и постмодерној и постструктуралистичкој апокалипси. (2013: 31).

следити неки 'нови почетак'.' (Брајовић: 2011: 199). Дакле, Брајовић указује на то да иронијски апокалиптички приказ сабира дистопијско становиште које одбацује категорије морала и смисла, што и доказује анализом низа Симовићевих песама.

Ако пак апокалиптичне представе Симовићеве поезије доведемо у везу са Фрајевим одређењем визија апокалипсе, (али не и са Фрајевим системским одређењем апокалиптичних слика, у оквиру *Теорије архетипских значења* – в. Фрај 2007: 167-174), указаћемо на значајну особину Симовићеве „апокалиптике“ која се може препознати у концепту апокалиптичке визије, коју Фрај назива *панорамском* апокалипском. Тај вид апокалипсе јесте „(...) визија вртоглавих чуда смештених у блиској будућности а пред сам крај времена.“ (Фрај 1985: 175). Чуда претпостављају већ поменуте одсудне догађаје који се „(...) збивају и у друштвеном и у природном поретку (...)“ (Фрај 1985: 174). Таквих песама, песама које се приближују или остварују у границама тематског регистра апокалиптике, има у Симовића заиста много: читав низ песама које тематизују рат и окупацију, а које су типичне за прве Симовићеве збирке, од *Веселих гробова*, па све до збирке *Игла и копац*; песме које директно кокетирају са библијском тематиком и терминологијом, попут песама *На светоилињској пијаци*, *Судњи дан* и *Огњени дан*; песме које тематизују потоп, о којима је и у овом раду и писано; песме које указују на поремећене међуљудске односе, попут песама *Јадац* и *Други јадац*; песме које тематизују чудовишта, попут *Молитве Светом Нестору* (...); песма *Небески знаци изнад Београда* у којој је, кроз огледалско пресликавање, приказана детронизујућа концепција небеског, псеудодуховног простора. песме као што је *Поглед на свет*, у којој је тематизован антиутопијски и антицивизацијски климакс људске егзистенције; или песма *Вашке*, у којој је тематизована субверзивна постапокалиптичка позиција човечанства („у мртвом свету, крв ће наша, / Преживети у вашим!“). Могла би се и замислити антологија Симовићевих песама¹⁶ које директно указују или пак упућују на апокалиптички тематски регистар. Ако посматрамо Симовићеве апокалиптичне представе као тематизовану Фрајеву панорамску апокалипсу, указујемо да, према Фрају, панорамска апокалипса „(...) је (...) у суштини пројекција субјективног 'познања добра и зла' стеченог падом.“ (Фрај 1985: 175). *Познање* односно препознавање и

¹⁶ „(...) Симовић је песник изванредних песама, у извесном смислу он је предоређен да буде антологијски песник.“ (Павловић 1985: X).

разумевање односа добра и зла и указивање на манифестације и облике два дуалистички супротстављена пола, инхерентна је особина Симовићеве поезије, без обзира на то да ли је песничка поента, са квалитетом коментара унета у песму, или не. Упркос томе, Симовићева лирика не подразумева експлицитну моралистичку тенденцију – моралистички моме-нат, ако је и присутан у структури песме, подређен је приказом манифестације добра или, будући да Симовићеве апокалиптичне визије, у великој мери, тематизују или најављују „кобне“ догађаје и „вртоглава чуда“, зла.

*

Библија представља значајан традицијски канал, и свакако један од најзначајнијих митолошких система, са којим комуницира поезија Симовића. Постски универзум Симовићеве поезије се, једним делом, конституише кроз или диспут са архетипским библијским моделима и сижеима или кроз самеравање семантичког потенцијала библијског контекста, али и остаје на истој линији традиције која подразумева приказ универзума и човекове позиције унутар њега. Библијске представе су транспоноване у лирику Љубомира Симовића, у којој представљају подтекст, вредносни репер са којим се самерава дијалектика људских духовних обзора и односа, посебно (не)успостављених веза између човека и бога. Чак и када библијски контекст није актуелизован у песми, већ само наслућен као могућност, као у већ поменутој песми *Вест*, семантички потенцијал саме песме је одређен и читавањем библијског идејног или тематског регистра, као у песмама попут *Ваведња*, у којој идејна основица подразумева новозаветни сиже о Лазаревом васкрсењу, или у песмама попут *Чудо у зими*, *Чудо у пепелу*, *Чудо на кобиљој глави*, у којима се претпостављени наратив о чудима изневерава зарад истицања духовних вредности препознатих у свакодневним ситуацијама или предметима. Системом сложених, каткад експлицитно исказаних, а каткад прикривених, интертекстуалних веза, Симовићева поезија је не само добила на идејном капацитету и на семантичкој пропустљивости, већ је и одређена контекстуализовањем представа, мотива и наратива капиталног остварења књижевне, митске и религијске мисли – *Библије*. У Симовићевим песмама које се поетички самеравају са библијским текстом, амбициозно, али и са успехом, преиспитује се читав низ егзистенцијалних позиција и духовних вредности модерног човека, чија свест се тако често усмерава ка архетипским обрасцима и митским парадигмама. *Библија*, која сабира и концентрише читав низ универзалних

проблемских места, претпоставља онај опсег поетских представа и значења, који је инкорпориран у поетски универзум Љубомира Симовића.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Бергер 2013: Ц. Бергер, Апокалипса двадесетог века: предвиђања и последице, у: Горан Станковић (прир.), *Апокалипса : Теорија, пракса и естетика пропасти света*, Београд: Службени гласник, стр: 27-37.

Брајовић 2011: Т. Брајовић, Свет наопако: иронијска апокалипса у поезији Љубомира Симовића, у: А. Јовановић, С. Шеатовић Димитријевић (ур.), *Песничке вертикале Љубомира Симовића*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет, Требиње: Дучићеве вечери поезије, 189-217.

Гавриловић 2014: М. Гавриловић, Митски модели у поезији Љубомира Симовића, *Наш траг*, 1-2/2014, 18-43.

Гревс 1987: Р. Гревс, *Грчки литови*, Београд: Нолит, Приштина: Јединство.

Делић 2008: Ј. Делић, Страх од потопа : о једном тематском рукавцу у пјесништву Љубомира Симовића, *Летопис Матице српске*, год. 184/ књ. 481/ св. 4, Нови Сад, 634-639.

Жижек 2013: С. Жижек, Верзије апокалипсе, у: Горан Станковић (прир.), *Апокалипса : Теорија, пракса и естетика пропасти света*, Београд: Службени гласник, стр: 7-26.

Јовановић 2011: А. Јовановић, Песничке вертикале Љубомира Симовића, у: А. Јовановић, С. Шеатовић Димитријевић (ур.), *Песничке вертикале Љубомира Симовића*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет, Требиње: Дучићеве вечери поезије, 17-30.

Кајзер 2004: В. Кајзер, *Гротескно у сликарству и пјесништву*, Нови Сад: Светови.

Косидовски 1977: З. Косидовски, *Библијске легенде*, Београд: СКЗ.

Маринковић 2014: Н. Маринковић, Поема Субота Љубомира Симовића, *Наш траг*, 1-2 /2014, 124-135.

Матицки 2011: М. Матицки, *Источнице и начела поетике Љубомира Симовића*, у: А. Јовановић, С. Шеатовић Димитријевић (ур.), *Песничке вертикале Љубомира Симовића*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет, Требиње: Дучићеве вечери поезије, 237-258.

Микић 2011: Р. Микић, Песничка митологија Љубомира Симовића, у: А. Јовановић, С. Шеатовић Димитријевић (ур.), *Песничке вертикале Љубомира Симовића*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет, Требиње: Дучићеве вечери поезије, 97-121.

Павловић 1985: М. Павловић, Једно читање поезије Љубомира Симовића, у Љубомир Симовић, *Хлеб и со*, Београд: СКЗ, стр: VI-XXVIII.

Пијановић 2011: П. Пијановић, Питања експлицитне поетике Љубомира Симовића, у: А. Јовановић, С. Шеатовић Димитријевић (ур.), *Песничке вертикале Љубомира Симовића*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет, Требиње: Дучићеве вечери поезије, 33-58.

Поповић 2011: Р. Поповић, Моћ обичних речи : Типови онеобичавања у поезији Љубомира Симовића, у: А. Јовановић, С. Шеатовић Димитријевић (ур.), *Песничке вертикале Љубомира Симовића*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет, Требиње: Дучићеве вечери поезије, 79-96.

Симовић 2008а: Љ. Симовић, *Ковачница на Чаковини : Разговори, писма, есеји, 1981-1900*. Београд: Београдска књига.

Симовић 2008б: Љ. Симовић, *Песме : књига прва*, Београд: Београдска књига.

Симовић 2008в: Љ. Симовић, *Песме : књига друга*, Београд: Београдска књига.

Симовић 2012: Љ.Симовић, *Планета Дунав*, Београд: Београдска књига; Смедерско: Смедеревска песничка јесен.

Фрај 1985: Н. Фрај, *Велики код(екс) : Библија и књижевност*, Београд: Просвета.

Фрај 2007: Н. Фрај, *Анатомија критике: четири есеја*, Нови Сад: Orpheus, Београд: Нолит.